

Іван Вовканич

д-р. іст. наук, проф.
Ужгородський національний університет
88000, Україна, Ужгород, пл. Народна, 3
E-mail: Vovkanych.Ivan@gmail.com

Ігор Шніцер

канд. іст. наук, доц.
Ужгородський національний університет
88000, Україна, Ужгород, пл. Народна, 3
E-mail: Ihor.Shnitser@uzhnu.edu.ua

СЛОВАЦЬКЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПИТАННЯ В ЧССР НАПЕРЕДОДНІ «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ» 1968 РОКУ

У статті висвітлено головні причини загострення словацького національного питання в ЧССР напередодні «Празької весни» 1968 року. Зокрема акцентується увага на політиці «зближення» народів, асиметричній моделі в чесько-словацьких державно-правових відносинах та низькому рівні економічного розвитку словацьких земель.

Ідея «зближення» чехів і словаків у поєднанні з волюнтаристськими тенденціями в ідеології та політичній практиці соціалістичної країни поступово стала наближуватись до своєрідного, комуністичного трактування політичного «чехословакізму» з міжвоєнного часу. У рамках політики «зближення» народів у Чехословаччині в 1960-х роках відбувався процес централізації усіх установ та інституцій, які ще зберігали в Словаччині формальну незалежність. Ініціатива ліквідації останніх залишків словацького самоврядування йшла особисто від президента А. Новотного та вела до подальшого наростання протиріч у чесько-словацьких відносинах.

У 1967 р. у полі зору керівництва КПС, крім національного, перебували й соціально-економічні питання. Це було зумовлено тим, що структурна перебудова економіки Словаччини, яка передбачала економічне та соціальне вирівнювання словацьких земель з чеськими областями держави у другій половині 1960-х років, так і не принесла очікуваних результатів.

Автори статті доходять висновку, що словацьке національне питання у 1967 р. прискорило формування реформаторського крила в комуністичній партії, представники якого відкрито виступили проти

політики А.Новотного, проголосили курс на демократизацію суспільства та анонсували врегулювання чесько-словацьких державно-правових відносин шляхом перебудови ЧСР на федеративних засадах.

Комуністи-реформатори на чолі з О. Дубчеком визнали, що рівноправності чехів і словаків у Чехословаччині шкодила асиметрія державного устрою. Відтак у «Програмі дій КПЧ» вони виступили за розбудову федеративного устрою, який вважали найкращою державно-правовою формою співіснування рівноправних народів у одній соціалістичній державі.

Ключові слова: словацьке національне питання, Чехословацька соціалістична республіка, О.Дубчек, А.Новотний, «Празька весна», федерація.

Ivan Vovkanych

Doctor of History, Professor
Uzhhorod National University
3, Narodna Square, Uzhhorod, 88000, Ukraine
E-mail: Vovkanych.Ivan@gmail.com

Ihor Shnitser

PhD in History, Associate Professor
Uzhhorod National University
3, Narodna Square, Uzhhorod, 88000, Ukraine
E-mail: IhorShnitser@gmail.com

THE SLOVAK NATIONAL ISSUE IN ČSSR ON THE EVE OF THE PRAGUE SPRING 1968

The article sheds the light on the key reasons for the aggravation of the Slovak national issue in ČSSR on the eve of the Prague Spring 1968. Particularly, a great attention is paid to the policy of “approaching” of the peoples, the asymmetric model in Czech-Slovak state and legal relations, the low level of economic development of the Slovak lands.

The idea of “convergence” of the Czechs and the Slovaks, combined with the voluntarist tendencies in the ideology and political practice of the socialist country, gradually began to approach a peculiar, communist interpretation of the political “Czechoslovakism” from the interwar period. In the framework of the policy of “convergence” of peoples in Czechoslovakia in the 1960s, there was a process of centralizing all institutions that still retained formal independence in Slovakia. The initiative to eliminate the last remnants of Slovak self-government came personally from President A. Novotny and led to the complication of Czech-Slovak relations in the state.

In 1967, in the field of view of the leadership of the Communist Party of Slovak Republic, in addition to the national, there were also socio-economic issues. This was due to the fact that the restructuring of the Slovak economy, which envisaged the economic and social equalization of the Slovak lands with the Czech regions of the country in the second half of the 1960's, did not bring the expected results.

Slovak national issue in 1967 was stressed. This fact accelerated the formation of the reformation wing in the ruling communist's party. Its representatives were strongly against the policy of A. Novotný. Therefore, the course on the democratization of the society was declared. The regulation of the Czech-Slovak state and legal relations by means of reformation of the country on the federal basis was announced.

Communist reformers, led by O. Dubček, recognized that the equality of Czechs and Slovaks had damaged by the asymmetry of the state system. Thus, the "Program of Action of the Communist Party of Czechoslovak Republic" advocated the development of a federal system, which was considered the best state legal form of coexistence of equal peoples in one socialist state.

Keywords: *the Slovak national issue, the Czechoslovak Socialist Republic, O. Dubček, A. Novotný, the Prague Spring, federation.*

2018 року виповнюється 50 років подіям «Празької весни», які стали одним із найдраматичніших епізодів епохи соціалізму в Чехословаччині. Реформаційний процес, який розпочала комуністична партія з метою побудувати «соціалізм з людським обличчям», був з ентузіазмом підтриманий населенням країни. «Празька весна» тривала трохи більше ніж сім місяців та була придушена військами сусідніх держав-союзниць по ОВД. Однак її ідеї не були забуті, і вже на новому витку історії вплинули на зародження антитоталітарних масових рухів і революцій, що призвели наприкінці 1980-х років до мирної зміни суспільного ладу в колишніх соціалістичних країнах Центрально-Східної Європи. Відтак звернення до історії «Празької весни» в ЧССР залишається актуальним як з науково-теоретичного, так і практичного погляду.

В Україні суттєвий внесок у вивчення суспільно-політичного розвитку Чехословаччини кінця 1960-х років зробили С. Віднянський, Є. Пугач, Р. Постоловський, І. Десятничук, С. Страшнюк та І. Філіпчук. У Чехії та Словаччині це питання досліджували С. Сікора, Я. Ріхлік, М. Штефанський. Значний інтерес становлять праці російських істориків В. Мусатова, В. Мар'їної, Ю. Богданова, в яких висвітлені окремі аспекти розгортання «Празької весни» 1968 року.

Метою нашої статті є дослідити місце й роль словацького національного питання в суспільно-політичних процесах Чехословаччини напере-

додні «Празької весни». Прагнення керівництва Комуністичної партії Чехословаччини (далі КПЧ), в особі першого секретаря ЦК та президента А. Новотного, зберегти жорсткий курс у питанні унітарного державно-правового устрою країни сприяло тому, що словацьке національне питання суттєво дестабілізувало ситуацію всередині партії і виступило додатковим фактором політичної кризи в Чехословаччині 1967–1968 рр., коли на порядку денному постало питання про федералізацію країни.

Після лютневого державного перевороту 1948 р. ортодоксальний «чехословакізм» всупереч Конституції 1960 р., яка проголошувала Чехословаччину державою двох рівноправних народів — чехів та словаків, цілковито не зник із суспільно-політичного життя республіки. Він поступово трансформувався в ідею «зближення» чехів і словаків, реалізація якої і стала генеральною лінією КПЧ у вирішенні словацького національного питання в державі. Показово, що ініціатором «зближення» народів виступав СРСР, керівництво якого вважало, що в комуністичному суспільстві народи будуть поступово зливатися воедино. Празька влада, виходячи з того, що чехи і словаки є близькими народами, розраховувала на їхнє швидке та безболісне «зближення». Ідея «зближення» чехів і словаків у поєднанні з волюнтаристськими тенденціями в ідеології та політичній практиці соціалістичної країни поступово стала наближуватись до своєрідного, комуністичного трактування політичного «чехословакізму» з міжвоєнного часу. Серед іншого це підтверджують наступні слова А. Новотного: «Це не моя ідея [ідея про «зближення». — *Авт.*], її запропонував ще на початку 20-х рр. Т.Г. Масарик, а потім запозичив Е. Бенеш, погоджувалися з нею К. Готвальд та А. Запотоцький. Ніхто з нас ніколи не думав про чехізацію словацького народу, ми думали про чехословакізм»¹.

А. Новотний щиро вірив у здатність політики «зближення» народів вирішити чесько-словацькі проблеми в державі. Якось він навіть публічно заявив: «Ми були одним народом і знову ним станемо!»². На думку президента, «зближення» чехів і словаків мало відбуватися природнім шляхом, за допомогою змішаних шлюбів. З цього приводу він говорив: «Оскільки в Словаччині є чехи, а сьогодні особливо, так і в Чехії є словаки, словаки одружуються з чешками, а чехи зі словачками. Хіба існують якісь проблеми? Не існують. Навпаки, повна гармонія, і нікому не прийде в голову говорити про якісь національні проблеми»³. При цьому А. Новотний не забував критикувати керівництво Комуністичної партії Словаччини (далі КПС) за недостатню роботу в напрямку «зближення» чехів і словаків. Зокрема, 26 квітня 1966 р. під час свого виступу на засіданні ЦК КПЧ він розкритикував керівництво КПС на чолі з О. Дубчеком за пасивність у «зближенні» чеської і словацької мов⁴.

У рамках політики «зближення» народів у Чехословаччині в 1960-х роках відбувався процес централізації усіх установ та інституцій, які ще

зберігали у Словаччині формальну незалежність. Словацька національна рада (далі СНР) втратила право затверджувати місцевий бюджет і здійснювати контроль діяльності національних комітетів, перетворившись таким чином у репрезентативний орган. Корпус уповноважених був узагалі ліквідований. Централізація торкнулася усіх сторін соціально-економічного та культурного життя Словаччини. Жоден представник керівництва КПС на той час не наважився на відкритий виступ проти подібних ініціатив центральної влади. О. Дубчек з цього приводу згодом писав: «Глибоко в душі я не сумнівався, що подібні дратівливі рішення можуть тільки посіяти зерна майбутньої кризи у взаємовідносинах між чехами і словаками. Я усвідомлював, що ця політика буде підривати авторитет Новотного та його прибічників, але, на жаль, тривалий час було неможливим виступити проти їхньої диктаторської влади безпосередньо та відкрито»⁵. У результаті, влада на місцях залишилася в руках крайових і районних партійних органів, які у своїй діяльності керувалися виключно рішеннями ЦК КПЧ⁶. Політик Й. Смерковський з цього приводу констатував, що конституційні зміни 1960 року та зростання празького централізму ускладнювали чесько-словацькі відносини⁷.

На думку багатьох істориків, ініціатива ліквідації останніх залишків словацького самоврядування в 1960 р. йшла особисто від А. Новотного. Однією з причин подібних дій була його словакофобія та переконання, що будь-яка автономія Словаччини є першою сходинкою на шляху утворення Словацької держави⁸. В 1968 р. А. Новотний під час інтерв'ю журналісту й письменнику Р. Чернему заявив, що Конституція 1960 р. була своєрідним захистом Чехословацької держави від дій словацьких сепаратистів⁹.

Зрозуміло, що подібна політика центральної влади не могла не викликати обурення національно свідомих верств словацького суспільства, які стали відкрито демонстрували свою незгоду з ідеєю «зближення» чехів і словаків, називаючи її замаскованою формою асиміляції. Окремі члени КПС, будучи змушеними на публіці пропагувати ідею «зближення» чехів і словаків, у кулуарах дедалі більше замислювалися над тим, як посприяти всебічному розвитку словацького народу, звісно в межах їхніх тодішніх можливостей, уявлень та ідеологічних обмежень. У 1965 р. О. Дубчек під час свого виступу з нагоди 150-річчя з дня народження Л. Штура заявив: «Соціалізм не лише не ліквідує національні відмінності, але навпаки, забезпечує всебічний розвиток і розквіт господарства й культури усіх народів та народностей. Тому не маємо права ігнорувати такі особливості та відмінності, а навпаки повинні їх максимально враховувати у своїй практичній діяльності...»¹⁰.

Партійні функціонери з лав КПС спочатку таємно, а згодом і відкрито почали заявляти про свою незгоду з політикою «зближення». Зокрема,

політик О. Клокоч характеризував її наступними словами: «Під подальшим зближенням можна розуміти вже хіба що зречення своєї власної національної ідентичності. Зближення... є по суті шовіністичним пасквілем...»¹¹.

Чергове загострення чесько-словацьких протиріч у ЧССР відбулося через розгляд 7 березня 1967 р. на засіданні Президії ЦК КПЧ питання про розширення прав національних комітетів. Оскільки це питання зачіпало інтереси СНР, О. Дубчек з колегами внесли проект, згідно з яким розподіл фінансування областей Словаччини мав здійснюватися через Братиславу. Виконавчі органи Національних зборів усієї Чехословаччини повинні були займатися тільки чеськими областями, водночас словацькими — СНР. Було запропоновано головним містом Словаччини офіційно вважати Братиславу, водночас, згідно з Конституцією, головним містом Чехії та Словаччини, тобто усієї республіки, вважалася Прага.

Перебіг цього засідання Президії ЦК КПЧ змусив першого секретаря ЦК КПЧ А.Новотного прямо запитати у словацьких комуністів про їхні подальші наміри. Чи хочуть вони зберегти чинний устрій республіки, чи виступають за федерацію? Водночас він розкритикував О. Дубчека за те, що той недостатньо гостро виступав проти проявів націоналістичних тенденцій у Словаччині та загравав з інтелігенцією¹². Наймовірними зусиллями А. Новотному вдалося домогтися того, щоб питання про національні комітети на засіданні Президії ЦК КПЧ було розглянуто згідно з чинною Конституцією та державним устроєм ЧССР. Водночас він змушений був визнати, що «серед усіх внутрішньополітичних питань найбільш гострим для ЦК КПЧ є національне питання»¹³. О. Дубчек результати березневого засідання Президії ЦК КПЧ оцінював наступним чином: «Мені дали чітко зрозуміти, що ЦК КПЧ не терпітиме ні автономізму, ні фракційності в Словаччині»¹⁴.

Однак зупинити невдоволення центристською політикою празької влади було вже неможливо. Під час перебування у Словаччині групи політиків із делегації КП Радянського Союзу, зав. відділу КПС П.Гало за мовчазної згоди присутніх колег заявив, що «...словацький народ однаково стане рівноправним та буде мати власну республіку...»¹⁵.

У серпні 1967 р., коли відзначалося 100-річчя з дня заснування першої словацької гімназії у м. Мартин, А. Новотний здійснив поїздку Словаччиною, під час якої допустив зневажливе ставлення до словацьких національних святинь і навіть назвав Матицю словацьким осередком націоналізму. Це, звісно, викликало хвилю обурення в словацькому суспільстві, зокрема й серед місцевих комуністів¹⁶.

У 1967 р. у полі зору керівництва КПС, крім національного, перебували й соціально-економічні питання. Це було зумовлено тим, що

структурна перебудова економіки Словаччини, яка передбачала економічне та соціальне вирівнювання словацьких земель з чеськими областями держави у другій половині 1960-х років, так і не принесла очікуваних результатів. У 1967 р. економісти В. Павленда і Г. Кочтух вказували на наступні соціально-економічні проблеми Словаччини: економічна політика держави не враховує специфіку розвитку словацької економіки, нерациональне використання матеріальних і людських ресурсів при індустріалізації Словаччини, будівництво промислових заводів з виробництва напівфабрикатів і сировини для їх подальшої остаточної обробки в чеських областях ставить словацьких промислових робітників у невідвигідне становище в порівнянні з чеськими колегами (різний рівень заробітної плати)¹⁷.

Про соціально-економічні проблеми Словаччини наприкінці 1960-х років свідчили й наступні цифри. Станом на 31 грудня 1967 р. кількість словаків у республіці становила 31,2%, тоді як кількість словаків, зайнятих у соціалістичному секторі народного господарства, не перевищувала 25%¹⁸. При цьому промислове виробництво на словацьких землях складало 57 364 млн. крон, тоді як на чеських — 198 242 млн. Іншими словами, частка Словаччини у промисловому виробництві республіки становила лише 22,44%¹⁹. Водночас частка Словаччини в національному доході країни складала 25,7%. Грошові доходи населення в розрахунку на одного жителя в Словаччині складали 10 197 крон, тоді як на чеських землях — 12 980²⁰. Показово, що словацькі органи влади вплинути на ситуацію не могли, оскільки СНР приймала прямі рішення про використання лише 2,7% національного доходу Словаччини. Економіст Г. Кочтух з цього приводу писав: «У Словаччині асиметрична модель за 23 роки існування встигла політично й, головним чином, економічно настільки себе дискредитувати, що сьогодні її так звані «позитивні» результатам вже ніхто не вірить»²¹.

На вересневому Пленумі ЦК КПЧ у 1967 р. О. Дубчек зробив кілька критичних зауважень з приводу наявного та запланованого розміщення виробничих сил у державі. Зокрема, він вказав на невідповідність між розподілом інвестицій по областях та наявністю в них робочої сили. У чеських областях реалізовувався 71% промислових інвестицій ЧССР, хоча приріст робочої сили складав лише 30% загальнодержавного приросту. У Словаччині ж планувалося реалізувати близько 29% зазначених інвестицій за наявності 70% приросту трудових резервів усієї держави. О. Дубчек заявляв, що так тривати й надалі не може, інвестиції та приріст трудових резервів необхідно привести у відповідність²². Наголошував, що у цьому випадку «йдеться не лише про економіку, але й про практичне наповнення ідеї співжиття та співпраці чехів і словаків»²³.

Реакція центрального керівництва на цей виступ О. Дубчека була вкрай негативною. ЦК КПЧ дав зрозуміти, що вимоги словацьких комуністів «тхнуть» націоналізмом, а самі вони стають «надзвичайно активним його виразником»²⁴. Однак це не вплинуло на позицію лідера КПС. На жовтневому Пленумі ЦК КПЧ у 1967 р. О. Дубчек заявив, що у Празі ігнорують та не вирішують назрілі проблеми подальшого розвитку Словаччини²⁵. Також він звернув увагу присутніх на необхідність покращити взаємовідносини чехів і словаків, розвивати в них патріотизм та інтернаціоналізм, розширювати права словацьких національних органів, домогтися чим швидшого піднесення Словаччини до рівня чеських областей²⁶. У відповідь президент А. Новотний заявив, що словацькі члени ЦК КПЧ, і передусім О. Дубчек, не хочуть співпрацювати в загальнодержавних питаннях, вносять у роботу влади дисонанс та проявляють націоналістичні устремління²⁷.

Показово, що наступного дня на захист О. Дубчека виступив член КПС В. Біляк. Він заявив, що вже були випадки, коли справедливі національні вимоги в Чехословаччині кваліфікувалися як націоналізм. «Нині знову тут була висловлена думка, що словацькі комуністи та ті, хто тут виступає, презентують блок, який іде всупереч лінії партії, а перший секретар ЦК КПС тов. Дубчек є до кінця націоналістом. На підставі яких фактів? Подумайте, якщо критично виступає хтось із товаришів із Пльзня, Праги чи звідки-небудь ще, ніхто його, однак, не підозрює, що він думає невірно. Чому ж тоді виходить так, коли хтось критично виступає зі Словаччини»²⁸. В. Біляк закликав присутніх на жовтневому Пленумі ЦК КПЧ не оминати увагою це питання, а розібратися в ньому, щоб домогтися правди²⁹.

Згідно з інформацією генерального консула СРСР у Братиславі І. Кузнецова, погляди В. Біляка у цьому питанні збіглися з позицією КПС. Словацькі комуністи підтримали О. Дубчека у його протистоянні з А. Новотним та були рішуче налаштовані «дати бій за спаплюжену честь»³⁰. Наприклад, перший секретар Західнославацького обкому партії Ф. Дворський у розмові з радником-посланцем Посольства СРСР у Чехословаччині І. Удальцовим не тільки обурювався несправедливими звинуваченнями на адресу словацького керівництва та О. Дубчека у націоналізмі, але й констатував, що подібні заяви А. Новотного не мають підтримки у Словаччині³¹. Головний редактор тижневика ЦК КП Словаччини «Предвой» М. Лайчак у розмові з І. Удальцовим 17 листопада 1967 р. відзначав, що О. Дубчек користується в партійних організаціях Словаччини та серед словацького населення таким авторитетом, який до нього не мав жоден із його попередників. Відтак, якщо з очільником КПС трапиться якась неприємність, то це, на думку М. Лайчака, викличе негативну реакцію в Словаччині³².

Особисто О. Дубчек вважав, що оскільки звинувачення в націоналізмі на адресу керівництва КПС були висунуті першим секретарем ЦК КПЧ на Пленумі ЦК, то йому й іншим словацьким колегам не залишається нічого іншого, ніж виступити зі спростуванням цього звинувачення на найближчому Пленумі ЦК КПЧ у грудні 1967 р.³³ Іншого вибору не було, оскільки А. Новотний ухилявся не лише від особистих зустрічей з О. Дубчком, але й більш ніж чотири роки ігнорував прохання Секретаріату ЦК КПС та Президії ЦК КПС прийняти словацьку делегацію у важливих справах. Навіть коли президент приїжджав до Братислави, він жодного разу не відвідав ЦК КПС.

О. Дубчек під час розмови з радником-посланцем Посольства СРСР у ЧССР І. Удальцовим 10 і 12 листопада 1967 р. зізнався, що в майбутніх дебатах з А. Новотним не планує виносити на перший план питання національних взаємовідносин чехів і словаків. При цьому він наголошував, що президент та інші впливові політики держави забувають, що «Словаччину ніхто «не завойовував» до складу Чехословаччини, і словацький народ сам повстав зі зброєю в руках проти тих, хто розбив першу Чехословацьку республіку; що, як добре відомо, повстав він за відновлення Чехословацької держави, за спільне життя в одній державі з чеським народом; що для цього словацький народ власними руками зруйнував існуючу «словацьку державу» та воював під гаслом спільної держави чехів і словаків, а відтак не існує жодних підстав звинувачувати словаків у тому, що вони створюють загрозу єдності республіки»³⁴. Тим паче, зазначав О. Дубчек, абсурдно звинувачувати у цьому словацьких комуністів³⁵. На його думку, загрозу єдності республіки становлять дії та вчинки політиків, спрямовані на утиски національних почуттів словаків, небажання вирішувати назрілі питання національних взаємовідносин³⁶.

Зрозуміло, що у своїй діяльності восени 1967 р. О. Дубчек не оминав увагою й питання стилю керівництва А. Новотного. Політик наголошував, що в останні роки президент та перший секретар ЦК КПЧ став нетерпимим до будь-яких критичних зауважень, болісно реагує на будь-яку незгоду з ним, що зрештою шкодить діяльності партійних і державних керівних органів влади³⁷. Зважаючи на це, О. Дубчек виступав за реалізацію принципу колективного, а не одноосібного керівництва партією та державою³⁸. У цьому він знайшов підтримку, крім словацьких, і серед чеських комуністів-реформаторів, які виступали за загальну демократизацію ЧССР³⁹.

У листопаді–грудні 1967 р. критика на адресу президента А. Новотного наростала. Голова Словацької планової комісії, міністр Ф. Барбірек під час зустрічі з генеральним консулом СРСР у Братиславі І. Кузнєцовим звинуватив А. Новотного в «небажанні рахуватися з національними особливостями та вимогами Словаччини і словаків та навіть у «нацькову-

ванні» чехів на словаків шляхом регулярних висловлювань про нібито зростаючий словацький націоналізм»⁴⁰. Однак були й ті, наприклад секретар ЦК КПС М. Сабольчик, хто проблеми у відносинах між центральним та словацьким керівництвом кваліфікували як «дурощі»⁴¹.

8 грудня 1967 р. до Праги з метою відновити єдність у КПЧ та примирити конфліктуючі сторони прибув радянський лідер Л. Брежнев. Провівши 18-годинні переговори з А. Новотним, О. Дубчеком та іншими керівниками ЧССР, він зрозумів, що швидко врегулювати конфлікт не вдасться, а тому повернувся до Москви зі словами: «Робіть, що хочете». Згідно з іншою версією, Л. Брежнев нібито сказав, що зміна керівництва є внутрішньою чехословацькою справою⁴².

Нейтралітет Москви у цьому питанні надав свободу дій опонентам А. Новотного. Можливо саме через це перший секретар ЦК КПЧ на засіданні Президії ЦК КПЧ у грудні 1967 р. спробував погасити конфлікт з керівництвом КПС. Згідно зі свідченнями його учасників, А. Новотний тоді сказав: «Ніхто з нас не припускав, що тов. Дубчек та деякі інші керівники Словаччини надають такого великого значення питанню про Братиславу як столицю Словаччини, що ж ми це розуміємо, у кожного народу може бути своя столиця, але з вирішенням цього питання ми не поспішали. Якщо ж воно визріло настільки, що стало невідкладним для словацьких товаришів, заперечувати проти його вирішення було б недоцільно»⁴³. Та примирити сторони було вже неможливо.

Боротьба за лідерство між комуністами-реформаторами на чолі з О. Дубчеком і консерваторами під керівництвом А. Новотного продовжилась на засіданнях Президії ЦК КПЧ у грудні та на Пленумі ЦК КПЧ 19–21 грудня 1967 р. А. Новотний, щоб не допустити власного падіння, використовував свій великий досвід політика і професійного апаратника. Однак, втративши підтримку в партії та не отримавши її з Москви, був змушений піти з посади першого секретаря ЦК КПЧ. На засіданні ЦК КПЧ 3–5 січня 1968 р. першим секретарем ЦК КПЧ 100% кількістю голосів був обраний О. Дубчек⁴⁴. Громадськість Словаччини з гордістю сприйняла цей факт⁴⁵ та розраховувала на швидке вирішення словацького національного питання в ЧССР.

Комуністи-реформатори не могли ігнорувати національні проблеми в державі, тим більше, що саме вони багато в чому зумовили їхню перемогу над А. Новотним. Відтак вирішення словацького національного питання стало одним із головних завдань нової влади. 15 березня 1968 р. СНР оприлюднила свою Заяву, у якій зазначалося, що існуюча асиметрична модель за свою 23-х річну історію не лише не посприяла зміцненню єдності республіки, а навпаки, привела до її послаблення⁴⁶. У документі йшлося про «соціалістичний федеративний устрій як форму, яка відпо-

відає марксистсько-ленінським принципам національної політики»⁴⁷. СНР у своїй Заяві пропонувала провести «підготовчу роботу для такого устрою в новій Конституції Чехословацької Соціалістичної Республіки ще в період підготовки XIV з'їзду КПЧ»⁴⁸. Важливість цієї Заяви СНР полягала в тому, що у ній чи не вперше офіційно було вжито термін «федерація».

5 квітня 1968 р. теза про «соціалістичну федерацію» увійшла до «Програми дій КПЧ», в якій по-новому було розглянуто цілу низку принципових питань. Зокрема, у документі йшлося про те, що основою чехословацької державності є добровільне, рівноправне співіснування чехів і словаків. Однак рівноправності двох народів шкодила асиметрія державного устрою. Відмінності в становищі виявлялися насамперед у тому, що функцію чеських національних органів виконували центральні органи, які, як загальнодержавні, стояли вище словацьких національних органів. Це перешкоджало рівноправній участі словаків у формуванні та реалізації загальнодержавної політики. І саме це, на думку авторів програми, стало причиною наростання непорозумінь між чехами і словаками.

Далі в документі зазначалося, що «в інтересах нашого соціалістичного суспільства, зміцнення єдності чехословацького народу і його довіри до політики КПЧ необхідно принципово змінити державно-правовий устрій, який регулює відносини чехів і словаків, і внести відповідні зміни до Конституції. Настійно необхідно створити соціалістичний федеративний устрій — визнану і випробувану державно-правову форму співіснування рівноправних народів в одній соціалістичній державі»⁴⁹.

«Програма дій КПЧ» передбачала розробку та ухвалення в найближчому майбутньому спеціального конституційного закону, який мав утвердити СНР як законодавчий орган, Раду міністрів Словаччини як колегіальний виконавчий орган і міністерства як відомчі виконавчі органи СНР з розширенням реальної компетенції усіх цих органів⁵⁰. Також він мав довірити керівництво національними комітетами у Словаччині словацьким національним органам, впорядкувати їхню компетенцію та гарантувати принцип рівноправності чехів і словаків у розстановці кадрів у центральних органах, у роботі за кордоном і т.д.⁵¹

У зв'язку з підготовкою XIV з'їзду партії та розробкою нової Конституції автори «Програми дій КПЧ» наголошували на необхідності «детально розробити проект державно-правового устрою відносин між нашими народами, який повністю виражатиме і гарантуватиме їхню рівноправність і право на самовизначення»⁵². «Програма дій КПЧ» визнала, що найкращим варіантом урегулювання чесько-словацьких державно-правових відносин є федерація.

Таким чином, у другій половині 1960-х років у ЧССР спостерігалось чергове загострення словацького національного питання. Головними при-

чинами цього були політика «зближення» народів, асиметрична модель у чесько-словацьких державно-правових відносинах та низький рівень економічного розвитку словацьких територій. Саме на ґрунті захисту словацьких національних інтересів, включно з критикою незбалансованої економічної політики Праги стосовно Словаччини, у керівництва КПС на чолі з О. Дубчеком восени 1967 р. стався відкритий конфлікт з першим секретарем ЦК КПЧ та президентом ЧССР А. Новотним. Словацьке національне питання суттєво дестабілізувало ситуацію всередині правлячої партії та виступило додатковим фактором політичної кризи в Чехословаччині 1967–1968 рр. Перемога реформаторського крила в КПЧ та початок «Празької весни» 1968 року прискорили вирішення словацького національного питання шляхом перебудови ЧССР на федеративних засадах.

¹ Černý R. Antonin Novotny: Pozdní obhajoba. Praha: Kiežler Publisher, 1992. S. 48.

² Sikora S. Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku. Bratislava: Pro Historia, o.z., v spolupráci s Historickým ústavom SAV, 2008. S. 21.

³ Novotny A. Projevy a stati. III. 1962–1964. Praha: Nakl. Politické Literatury, 1964. S. 240.

⁴ Sikora S. Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku. Bratislava: Pro Historia, o.z., v spolupráci s Historickým ústavom SAV, 2008. S. 21.

⁵ Богданов Ю.В. Судьба реформатора (По страницам воспоминаний Александра Дубчека). 1968 год. «Пражская весна» (Историческая ретроспектива): сб. ст. под. ред. Т.В. Волокитиной, Г.П. Мурашко, А.С. Стыкалина. Москва: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. С. 35.

⁶ Марьина В.В. Первый кризис коммунистического режима и его преодоление. 1953–1960 гг. *Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории*: в 2 кн. Москва: Наука, 2005. Кн. 2. С. 160.

⁷ Філіпчук І. «Празька весна» Йосифа Смерковського. Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. 2012. Вип. 23. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvtvi_2012_23_47.

⁸ Londak M., Sikora S., Londaková B. Predjarie. Politický, ekonomický a kulturný vývoj na Slovensku v rokoch 1960-1967. Bratislava: VEDA, 2002. S. 76.

⁹ Černý R. Antonin Novotny: Pozdní obhajoba. Praha: Kiežler Publisher, 1992. S. 46.

¹⁰ Dubček A. Komunisti a národné dedičstvo. (Vybrané prejavy k otázkam slovenskej národnej historie). Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968. S. 91.

¹¹ Sikora S. Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku. Bratislava: Pro Historia, o.z., v spolupráci s Historickým ústavom SAV, 2008. S. 22.

¹² Запись беседы Посла СССР в ЧССР С.В. Червоненко с Президентом Чехословацкой Социалистической Республики А. Новотным о положении в республике, о трудностях работы на идеологическом фронте, о национальном вопросе в ЧССР. *Чехословацкий кризис 1967–1969 гг. в документах ЦК КПССС*. Москва: РОССПЭН, 2010. С. 657.

¹³ Там само. С. 658.

¹⁴ Информация генерального консула СССР в Братиславе И.С. Кузнецова о положении в Словакии, национальных взаимоотношениях чехов и словаков, о пребывании

делегации Верховного Совета СССР в Восточнословацкой области и др. *Чехословацкий кризис 1967–1969 гг. в документах ЦК КПССС*. Москва: РОССПЭН, 2010. С. 660.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Пугач Є.П. Чехо-Словацька федерація як можливість встановлення рівних прав словаків і чехів в єдиній державі (спроба реалізації та її доля). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Сер.: Історія. 2013. № 1087, вип. 47. С. 222.

¹⁷ Štefanský M. Spory o postavenie Slovenska v 60. rokoch. Slovenska otázka v dejinách Česko-Slovenska (1945–1992). Bratislava: Historicky ustav SAV, 1994. S. 46.

¹⁸ Slovenský národný archív. Fond UV KSS. Zasadnutia plen 21. 22.12. r. 1968. Karton 1883. Zakladne podkladove materialy pre rokovanie plena UV KSS. Ar.j. 96. Listov 257. Základne ukazovatele národného hospodárstva k 31.12.1967. S. 502.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Ibidem.

²¹ Хмел Р. Словацкий вопрос в XX веке. *Опыт демократических преобразований Словакии*. Братислава, 2007. С. 21–22.

²² Информация генерального консула СССР в Братиславе И.С. Кузнецова о дальнейшем заострении взаимоотношений между словацким и центральным руководством ЧССР. *Чехословацкий кризис 1967–1969 гг. в документах ЦК КПССС*. Москва: РОССПЭН, 2010. С. 668–669.

²³ Там само. С. 669.

²⁴ Там само. С. 670.

²⁵ Запись беседы Посла СССР в ЧСССР С.В. Червоненко с министром иностранных дел ЧССР В.Давидом об обстановке, сложившейся на октябрьском (1967 г.) Пленуме ЦК КПЧ и возможном развитии событий в стране. *Чехословацкий кризис 1967–1969 гг. в документах ЦК КПССС*. Москва: РОССПЭН, 2010. С. 664.

²⁶ Информация генерального консула СССР в Братиславе И.С. Кузнецова о дальнейшем заострении взаимоотношений между словацким и центральным руководством ЧССР. *Чехословацкий кризис 1967–1969 гг. в документах ЦК КПССС*. Москва: РОССПЭН, 2010. С. 671.

²⁷ Там само. С. 672.

²⁸ Там само. С. 673

²⁹ Там само.

³⁰ Там само. С. 674.

³¹ Информация советника-посланника Посольства СССР в ЧССР И.И. Удальцова в ЦК КПСС о беседах с некоторыми чехословацкими деятелями после октябрьского Пленума ЦК КПЧ по внутривополитическим вопросам. *Чехословацкий кризис 1967–1969 гг. в документах ЦК КПССС*. Москва: РОССПЭН, 2010. С. 686.

³² Там само. С. 688.

³³ Там само. С. 680.

³⁴ Там само. С. 681.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само. С. 682.

³⁸ Там само.

³⁹ Rychlik J. Česko-slovenské vztahy a rozpad Československa. „Česká slavistika” 1993. *České přednášky pro XI. Mezinárodní sjezd slavistů*. Bratislava, 1993. S. 392.

⁴⁰ Запись беседы генерального консула СССР в Братиславе И.С. Кузнецова с председателем Словацкой плановой комиссии, министром Ф. Барбиреком о предстоящем

Пленуме ЦК КПС, о реакции на приезд Л.И. Брежнева в ЧССР, о положении в стране, о возможном преемнике А. Новотного. *Чехословацкий кризис 1967–1969 гг. в документах ЦК КПСС*. Москва: РОССПЭН, 2010. С. 697.

⁴¹ Запись беседы генерального консула СССР в Братиславе И.С. Кузнецова с секретарем ЦК КП Словакии М.Сабольчиком о встречах с Л.И. Брежневым и Пленуме ЦК КПЧ. *Чехословацкий кризис 1967–1969 гг. в документах ЦК КПСС*. Москва: РОССПЭН, 2010. С. 701.

⁴² Мусатов В.Л. Советский Союз и Пражская весна 1968 г. *Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории*: в 2 кн. Москва: Наука, 2005. Кн. 2. С. 167.

⁴³ Запись беседы генерального консула СССР в Братиславе И.С. Кузнецова с секретарем ЦК КП Словакии М. Сабольчиком о встречах с Л.И. Брежневым и Пленуме ЦК КПЧ. *Чехословацкий кризис 1967–1969 гг. в документах ЦК КПСС*. Москва: РОССПЭН, 2010. С. 701.

⁴⁴ Філіпчук І.В. Формування ідей «Празької весни» (1956–1968 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Рівне: РівнДГУ, 2015. С. 132.

⁴⁵ Информация генконсульства СССР в Братиславе «Об откликах в Словакии на решения январского (1968 г.) Пленума ЦК КПЧ. *Чехословацкий кризис 1967–1969 гг. в документах ЦК КПСС*. Москва: РОССПЭН, 2010. С. 725.

⁴⁶ Vyhlásenie Slovenskej národnej rady o potrebe federatívneho usporiadania (15. marca 1968). *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti II*, Bratislava: Národné literárne centrum — Dom slovenskej literatúri 1998, S. 531.

⁴⁷ Ibidem. S. 532.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Akční program KSČ. 1968, 5. duben, Praha. URL: http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/405_1.pdf.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Ibidem.

REFERENCES

1. Akční program KSČ. 1968, 5. duben, Praha. Retrieved from http://www.68.usd.cas.cz/files/dokumenty/edice/405_1.pdf [in Czech].
2. Bohdanov, Y.V. (2010). Sudba reformatora (Po stranytsam vospomynanyi Aleksandra Dubcheka). 1968 hod. *Prazhskaia vesna (Istorycheskaia retrospektyva)*. Moskva: ROSSPJeN [in Russian].
3. Černý, R. (1992). *Antonin Novotny: Pozdní obhajoba*. Praha: Kiezler Publisher [in Czech].
4. Dubček, A. (1968). *Komunisti a národné dedičstvo*. (Vybrané prejavy k otázkam slovenskej národnej historie). Bratislava: Vydavateľstvo politickej literatúry [in Slovakian].
5. Filipchuk, I. (2012). Prazka vesna Yosyfa Smrkovskoho. *Aktualni problemy vitchyznianoï ta vsesvitnoï istorii*. Vyp. 23. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvtvi_2012_23_47 [in Ukrainian].
6. Filipchuk, I. (2015). Formuvannia idei «Prazkoi vesny» (1956–1968 rr.). *Extended abstract of PhD thesis*. Rivne [in Ukrainian].
7. Informatsiya generalnogo konsula SSSR v Bratislave I.S.Kuznetsova o polozenii v Slovakiï. natsionalnykh vzaimootnosheniyakh chekhov i slovakov. o prebyvanii delegatsii Verkhovnogo Soveta SSSR v Vostochnoslovatskoy oblasti i dr. *Chekhoslovatskiy krizis 1967–1969 gg. v dokumentakh TsK KPSS*. (2010). Moskva: ROSSPJeN [in Russian].

8. Informatsiya generalnogo konsula SSSR v Bratislave I.S. Kuznetsova o dalneyshem zaostrenii vzaimootnosheniy mezhdru slovatskim i tsentralnym rukovodstvom ChSSR. *Chekhoslovatskiy krizis 1967–1969 gg. v dokumentakh TsK KPSS*. (2010). Moskva: ROSSPJeN, [in Russian].

9. Informatsiya genkonsulstva SSSR v Bratislave Ob otklikakh v Slovakiï na resheniya yanvar'skogo (1968 g.) Plenuma TsK KPCh. *Chekhoslovatskiy krizis 1967–1969 gg. v dokumentakh TsK KPSS*. (2010). Moskva: ROSSPJeN [in Russian].

10. Informatsiya sovetnika-poslannika Posolstva SSSR v ChSSR I.I. Udaltsova v TsK KPSS o besedakh s nekotorymi chekhoslovatskimi deyatel'nyami posle oktyabr'skogo Plenuma TsK KPCh po vnutripoliticheskim voprosam. *Chekhoslovatskiy krizis 1967–1969 gg. v dokumentakh TsK KPSS*. (2010). Moskva: ROSSPJeN [in Russian].

11. Khmel, R. (2007). Slovatskiy vopros v XX veke. *Opyt demokraticeskikh preobrazovaniy Slovakiï*. Bratislava [in Russian].

12. Londak, M., Sikora, S., & Londaková, B. (2002). *Predjarie. Politický, ekonomický a kulturný vývoj na Slovensku v rokoch 1960–1967*. Bratislava: VEDA [in Slovakian].

13. Marina, V.V. (2005). Pervyy krizis kommunisticheskogo rezhima i ego preodoleniye. 1953–1960 gg. *Chekhiya i Slovakiya v XX veke: ocherki istorii* (Vol. 2). Moskva: Nauka [in Russian].

14. Musatov, V.L. (2005). Sovetskiy Soyuz i Prazhskaya vesna 1968 g. *Chekhiya i Slovakiya v XX veke: ocherki istorii*. (Vol. 2). Moskva: Nauka [in Russian].

15. Novotny, A. (1964). *Projevy a stati. III. 1962–1964*. Praha: Nakl. Politické Literatury [in Czech].

16. Puhach, Ye.P. (2013). Chekho-Slovatska federatsiia yak mozhlyvist vstanovlennia rivnykh prav slovakiiv i chekhiv v yedynii derzhavi (spoba realizatsii ta yii dolia). *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*, 1087, 212–234 [in Ukrainian].

17. Rychlik, J. (1993). Česko-slovenské vztahy a rozpad Československa. *Česká slavistika. České přednášky pro XI. Mezinárodní sjezd slavistů*. Bratislava [in Czech].

18. Sikora, S. (2008). *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*. Bratislava: Pro Historia, o.z., v spolupráci s Historickým ústavom SAV [in Slovakian].

19. Štefánský, M. (1994). Spory o postavenie Slovenska v 60. rokoch. *Slovenska otázka v dejinách Česko-Slovenska (1945–1992)*. Bratislava: Historický ústav SAV [in Slovakian].

20. Vyhlásenie Slovenskej národnej rady o potrebe federatívneho usporiadania (15. marca 1968). *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti*. II. (1998). Bratislava: Národné literárne centrum — Dom slovenskej literatúry [in Slovakian].

21. Zapis besedy generalnogo konsula SSSR v Bratislave I.S. Kuznetsova s predsedom Slovatskoy planovoy komissii. ministrom F.Barbirekom o predstoyashchem Plenume TsK KPS. o reaktsii na priyezd L.I. Brezhneva v ChSSR. o polozhenii v strane. o vozmozhnom preymnike A. Novotnogo. *Chekhoslovatskiy krizis 1967–1969 gg. v dokumentakh TsK KPSS*. (2010). Moskva: ROSSPJeN [in Russian].

22. Zapis besedy generalnogo konsula SSSR v Bratislave I.S. Kuznetsova s sekretarem TsK KP Slovakiï M. Sabolchikom o vstrechakh s L.I. Brezhnevym i Plenume TsK KPCh. *Chekhoslovatskiy krizis 1967–1969 gg. v dokumentakh TsK KPSS*. (2010). Moskva: ROSSPJeN [in Russian].

23. Zapis besedy Posla SSSR v ChSSR S.V. Chervonenko s Prezidentom Chekhoslovatskoy Sotsialisticheskoy Respubliki A. Novotnym o polozhenii v respublike. o trudnostyakh raboty na ideologicheskoy fronte, o natsionalnom voprose v ChSSR. *Chekhoslovatskiy krizis 1967–1969 gg. v dokumentakh TsK KPSS*. (2010). Moskva: ROSSPJeN [in Russian].

24. Zapis besedy Posla SSSR v ChSSR S.V. Chervonenko s ministrom inostrannykh del ChSSR V. Davidom ob obstanovke. slozhivsheysya na oktyabr'skom (1967 g.) Plenume TsK KPCh i vozmozhnom razvitii sobytiy v strane. *Chekhoslovatskiy krizis 1967–1969 gg. v dokumentakh TsK KPSS*. (2010). Moskva: ROSSPJeN [in Russian].